

Zolnay László: Kincses Magyarország

KÖZÉPKORI MŰVELŐDÉSÜNK TÖRTÉNETÉBŐL

„A tökéletes szellemi világtól el kellett jutnunk az ember tiszta immanenciájáig, mert különbe sohasem lettünk volna képesek kitörni a tudás (a szellemi világ) létszférájából, nem juthattunk volna el a társadalomelmélet küszöbéig. Az érdeki-valóságos ember felfedezése nélkül csak tudat lehet számunkra első.”

Molnár Gusztáv: Az elmélet küszöbér

„A történelem nem történik, hanem csinálják” — jellemzi Zolnay az előszóbar ezzel a Lucien Febvre-re emlékeztető mondással könyve szemléletét. S rögtön re gisztrálja is az ebből adódó metodikai következtetéseket: „Éppen ezért olyan stúdiu mokra vetemedtem, amelyeknek célja: úgy megmutatni a múlt időket, hogy n csupán folyamatokról, elméleteket igazolni törekvő történeti mozgásokról essék szí hanem — élt emberekről.”

Szándék s pláne elvként persze meg-megjelenik ez a törekvés historiográfiánk ban másoknál is, megvalósulni azonban meglehetősen ritkán szokott. A magyar kö zépkor embereinek életéről például igencsak keveset tudtunk, fejlett mediaevaliszi kánk ellenére is, s ez a kevés, méghozzá többnyire nehezen megszerezhető tudomá nyos publikációkban s régi monográfiákban rejtőzködött. A magyar középkor kultú rája és mindennapi emberi világa szinte Csipkerózsikaként várta az életrekeltést! Zolnay már korábbi könyveivel igazolta, hogy mesterien ért az efféle varázslathoz. A *Kincses Magyarország* azonban másféle könyv. Ugyanaz az életes történet szem lélet s ugyanaz a félreismerhetetlen (közvetlen, érzékletes, szellemes; a jellemzé érdekeiben még modorosságoktól sem félt) Zolnay-stílus jellemzi ezt is, mint régebbi könyveit, de túl szemléletlen és irályon — amik az életrekeltést garantálják — ez i könyv másért is érdekes. Más miatt fontos. Olyannyira, hogy valósággal határkőnél tekinthető a magyar mediaevalisztikában. S méghozzá nem — vagy nem csak — i gyönyörű budavári szobrok méltán világszenzációt keltő felfedezése miatt. Mert bár mennyire szerencsés is volt ez a lelet, egyáltalában nem volt se véletlen, se esetleges. Jelképes szinte, hogy ez az egész középkori és reneszánsz kori művelődéstörténetűn ket újrafogalmazásra s újragondolásra kényszerítő fölfedezés akkor — az ő szavai — „dőlt rá” Zolnayra, mikor a könyv vége felé járván, épp a művészetéről szóló feje zetet írta, s az erős és szerves koncepcióban megírt *Kincses Magyarország* egyetlen addigi sorát se kellett megváltoztatnia miatta. A nagy fölfedezés szinte igazolni lát szik egy új magyar középkor-koncepciót, de nyugodtan írhatnám azt is, hogy elmé letet, vagy inkább tán „az elmélet küszöbén” álló „modell”, amit a nagy régész minden elmélettől való ódzkódása ellenére (vagy tán éppen így és ezért) ebben az ezernyi életes részletből, tényből, képből, elbeszélésből fölépített könyvben megszer-

kesztett. S úgy lehet ez a *Kincses Magyarország* legfőbb újsága s elsőrendű fontossága. De haladjunk szép sorjában, a recenzió szabályai szerint.

Az egykor volt élet rekonstrukciójában Zolnayt láthatóan az segíti leginkább, hogy szívvel-lélekkel és izzig-vérig régész. A történész ugyanis (Molnár Gusztáv fejtegette meg idézett, revelatíván enigmatikus esszéjében, hogy miért) szükségképpen csak a közvettség kerülőútjain közelítheti meg az élet közvetlenségét; a régész ellenben, ha van hozzá szeme (s persze: „keze”!), valósággal kézbe veheti az egykor volt élet nyomait. Akkor is, ha ezek a nyomok nem a földből kerülnek elé, s nem is tárgyak — mondjuk ruhák vagy címerek —, hanem írott források. Zolnay például peres iratokból és ítéletekből nem csupán a hatalmaskodás és jogfosztottság viszonyaira következtet; néki ezek, egyéb adatokkal együtt, az emberek — jobbágyok s urak — életfelfogásáról, mindennapi gondjairól és örömeiről, vagyoni állapotáról, meggazdagodási lehetőségeiről is árulkodnak. Utóbbira is akad persze példa más történészeknél is. Csakhogy ő a „vagyon” és a „meggazdagodást” sem tekinti soha holmi absztrakt gazdaságtörténeti paraméterekként; valóságos és konkrét foglalkozásokat regisztrál, a munka üdítő sokféleségét és izgalmát veszi észre az okleveles gyakorlat formulái és a számadások száraz számsorai megett. Abból a perből például, amit 1233-ban a véneki halászkok folytattak Uros győrszentmártoni főpát ellen, egyszerű szorzással-osztással (hisz minden divat s ellenkező állítás ellenére valójában nem igen kell ennél több matematika a történetíráshoz) kiszámítja, hogy mennyi halat kellett fogni beszolgáltatásra egy-egy halásznak. Az így kapott összeget ellenőrző máshonnét számított adatokkal, s azután megbecsüli, hogy a kor — leírásokból s leletekből ismert — halászeszközeivel mennyi munkát s törődést kívánhatott ekkora mennyiség kifogása, s hogyan segítettek a középkori halászkok — tárolókkal s halastavakkal — kiegyenlíteni a „halfogás szerencséjét”. De persze a halakat se csak úgy általánosságban tekinti. Okiratok, helység- és családnevek, föltárt konyhai hulladékok, nemesi címerek, képi s plasztikai ábrázolások alapján sorra veszi mind a halfajtákat, gyakorlat s ritkákat egyaránt, s részletezi, miféle fortély s tudás kellett egyikük-másikuk — kivált az óriási vizák! — eredményes fogásához. Közben fény derül a középkori konyha haligényességére s ingyencségeire; csukák becsületére, szakácsok, királyi halfogók, halőrök, halárusok, halkedvelő urak s ingyencek viselt dolgaira; Zolnay mesterien ért hozzá, hogy a krónikások — egyebütt rendszerint hitelt nem érdemlökként mellőzött — anekdotáit a maguk régészeti kontextusában a kor élet- s gondolkodásformájára jellemzőkként hitelesen hasznosítsa.

De a halászatot — bár közelélmzési fontossága sokkal nagyobb volt a mainál a sok bőjt, meg a rengeteg folyó, tó, mocsár halbősége miatt — csak példaként említem; ugyanígy s ugyanennyi joggal hivatkozhatnék a többi falusi, városi és udvari munka és foglalkozás tárgyalására. Zolnay kivételes szakértelemmel és érzékkel részletezi a vadászat, a sütés-főzés, az evés-ivás, a vendégfogadás, a ruházkodás, a berendezkedés, az építkezés, a közlekedés, a tanítás, a tanulás, a kuruszlás, a gyógyítás és sok egyéb hasznos és haszontalan foglalatosság ezernyi csínját-bínját. A honi középkor betegségeiről, gyógymódjairól, orvosairól például igencsak a *Kincses Magyarországnak* olvasható ez idáig a legjobb és legteljesebb összegezés; a budai vízvezetékrendszerek szakszerű technikatörténeti föltárása pedig a honi ipari archeológiai kutatás egyik megalapozásának tekinthető.

De legérdekesebb s messzeható következményei miatt tán legfontosabb a honi marhatenyésztés és marhakereskedelem bemutatása. Zolnay zoológiai, régészeti, krónikás, okleveles, korabeli tudományos adatok és észrevételek alapján, s magyar, latin és német elnevezések, valamint különféle ábrázolások sugalmazásait követve mindenekelőtt kideríti s bebizonyítja — olyan kiváló szaktekintélyekkel vitatkozva, mint Bökönyi Sándor és Matolcsi János —, hogy a középkor magyar szarvasmarháját őseink — akik már régebbi hazáikból jeles állattenyésztő ismereteket hoztak magukkal — az itten honos s akkor még élő őstulokból szelídítették a honfoglalás utáni első századokban. A „szelídítés” persze nem jelent szelidséget; a szürke magyar marha mindvégig afféle félvad állapotban maradt, s őrzéséhez és hajtásához

megfelelő emberek kellettek. Ennek is köszönhető — a fajta itteni időjárás-táji körülményekhez való kiváló alkalmazkodottsága mellett —, hogy megőrződött a honi tenyésztés monopóliuma; német, olasz, burgund városok mészárosainak levágni is elég volt ezeket a hatalmas félvad szörnyetegeket, nemhogy hajtani tudták volna sok száz kilométereken át! A virágzó marhakereskedelem hasznát viszont már nem csupán honi kalmárok s urak (illetve kalmár-urak, hisz igen gyakran sikeres kereskedőkből váltak nagyurak, s megfordítva) élvezték: Zolnay ismételten figyelmeztet rá, hogy a XV—XVI. századi Bécs gyors növekedését és gazdagságát nem utolsósorban a magyar szarvasmarha-kereskedelemnek köszönhetette. Amint egy-két évszázada, a XII—XIV. században meg a magyar nemesfém-kereskedelem virágoztatta fel Bécset, s teremtetett jólétet itthon. Zolnay igen nagy jelentőséget tulajdonít e két valuta, a nemesfém s a szarvasmarha zökkenőmentes egymást váltásának: utóbbi épp akkorra ért nagy hasznot hajtó iparrá, amikor — az Újvilágból beáramló aranydömping s az ország három részre szakadása miatt — az addig virágzó nemesfémhányászat s ötvösmesterség lehangyatlott.

Az autochton honi ötvösművészet rekonstruálása és méltatása azonban, fontos gazdaságtörténeti szempontok megvilágításán túl, másért is érdekes. Zolnay a lényegében még Szasszanida formákra visszavezethető ősi sztyepei fémművességben látja meg virágzó s európai hírnevű románkori s gótikus ötvösségünk alapjait. Azaz itt is, akár az állattenyésztés — s mutatis mutandis a földművelés — esetében a honfoglalás nem képviselt éles cezúrát a magyarság életében. Nem jelentette s nem követelte merőben új szokások s tudás elsajátítását. Zolnay — követve Fettich Nándor inspirációját s igazolva feltevéseit — sokkalta inkább úgy véli, hogy egy dinamikusan fejlődő és gazdagon differenciált ősi kultúra talált itt kedvező, de az addig megszokottaktól több szempontból különböző életfeltételeket, s ügyesen és sikeresen alkalmazkodott hozzájuk.

Persze nem válságoktól és váltásoktól mentesen. Az első és legnagyobb váltásnak Zolnay X—XI. századi megkeresztelkedésünket tartja. Ez volt Róma és Bizánc közti megmaradásunk záloga. Ámde ugyanakkor régi műveltségünk és művészetünk, egész szokás- és hitvilágunk megsemmisítését is követelte. „Magunkkal hozott műveltségünknek minden formája leszorult »történet alatti« mélyrétegekbe.” Eddig az ismert és megszokott történetkép, ámde Zolnay jól látja s hangsúlyozza a különlegességet is, a különbséget Nyugattól: „Az itáliaiak a VI., a frankok a VIII. század derekától fogva a kereszténységben *belül* fejlődtek. Ők anyanyelvüket, annak irodalmiságát megtartva *szervesen* épültek bele a keresztény nemzetköziségbe. Sőt — úgy mondhatjuk — ők maguk építették azt.” Nálunk ellenben meg kellett teremteni a beépülés feltételeit. Ha kellett tűzzel-vassal, s mindenképpen nagy késedelemmel. S itt kiváló alkalom nyílna, hogy Zolnay a szokásos elmaradáscentrikus művelődéstörténeti képbe torkoltassa fejtegetéseit. Csakhogy Zolnay a késésben nem az elmaradás, hanem az eltérő fejlődés tünetei és lehetőségei érdeklik; ő azt regisztrálja és hangsúlyozza, hogy nálunk a kereszténység felvétele után a nagy társadalmi átalakulás megállott és sajátos irányt vett: a magyar nép sohasem járta végig mechanikusan a feudalizálódás minden lépcsőfokát. Az itt élő népek — mert, hangsúlyozza ismételten Zolnay, nyelvi-nemzeti hovatartozás soha itt határt nem jelentett — a korabeli, egykorú Európa gazdasági, társadalmi és kulturális feltételeihez alkalmazkodtak. Éppen ezt az idejében való alkalmazkodást és esszenciális európaiságot demonstrálja a könyv, persze nem úgy általánosságban, hanem a szokott Zolnay-módszerrel, azaz érdekes és releváns történetekkel-anekdótákkal oldott, a legkülönbélebb s legtágabban értelmezett forrásokból származó adatok sorakoztatásával. S csak miután evéstől-ivástól a budavári szobortemetőtől föltámadott Anjou-plasztika remekeiig ezernyi találó részlettel igazolta, csak azután mondja ki a „számadást”: „Európának nagy stílusrendszerei közül (és stílus alatt általános életstílust, nem csupán a képzőművészet stílusát értem) államéletünk kezdete a romanikát már delelőjén, teljes kivirágzásában találta meg. Megszerette, elfogadta, adaptálta. Megkeresztelkedésünkkel a román kor világába nyitottunk be. Ezt és a következő két nagy stílusorszakot, sti-

usrendszert — a gótikát, a reneszánszt —, már alkotva fogadtuk el!” Ki is jelöli azokat a pillanatokot, amikor — az első századok erőfeszítése után — „óránkat összeigazítottuk a világtörténelemével”: először III. Béla korában, másodsorban a két Anjou és Zsigmond, meg Mátyás alatt. Ekkor „mi is a világtörténetnek jelen idejét álltunk”. A könyv legtöbb adata, példája, képe, története ebből a két „jelen időből” származik. A két világtörténelmi jelen időnek helyileg is megfelel két főváros, két nagy és messzi sugárzó királyi központ: a román kori Esztergom és a gótikus-korai reneszánsz Buda. Egyben két fontos régészeti lelőhely, ahol számtalan adat — a budavári szenzációs szoborlelettel immár a legfontosabb is — Zolnay László sok évtizedes türelmes feltáró munkája nyomán került napvilágra. Kincses Magyarország — a „kincses Magyarország”-modell — hitelességét tehát páratlan személyes régészeti ismeretanyag és élmény garantálja. Itt azonban mégsem ezért emlékeztetnék elsősorban Zolnay esztergomi és budavári kompetenciájára. Inkább a két fényes főváros, a két nagy királyi udvar jelentőségének, túlsúlyának, életstílus meghatározó szerepének fölismerésére s hangsúlyozására szeretnék utalni általa. Hiszen a *Kincses Magyarország* legemlékezetesebb lapjai valamiképpen mind az udvarral függenek össze, akár királyi vadászmezőkről és soltészekről olvasunk, akár a tüneményes Estei Hippolittról, aki a könyv végére érve, hála Zolnay emberábrázoló művészetének, szinte személyes ismerősünkké, valósággal barátunkká válik. (Várjuk is a róla szóló Zolnay-monográfiát!) De királyi mű a nagy budai vízvezeték is, és igazán stílusos „megoldás”, ahogyan Zolnay elmeséli, hogy a nagy budai farsangokon — királyiak azok is — bor csordogált a vízmű végét képező szökőkútból a budavári főtéren. Még a társadalmi fölemelkedés és süllyedés útjai is — mert Zolnay látja és hangsúlyozza, hogy a feudalizmus osztályait eléggé roskatag léckerítés kerítette nálunk, amelyen át vagy alatta igencsak lehetett ki-be bujkálni — mind a királyon, illetve a királyi udvaron keresztül vezettek kincses Magyarországon. Ez a királyi udvar pedig vetekedett Európa bármelyik fejedelmi udvarával. Kifinomult lovagi élet fénye ragyog a budavári szoborlelet remekein, úgyannyira, hogy ezentúl a késő gótikus plasztika tanulmányozása elképzelhetetlen lesz Buda meglátogatása nélkül. (Szegény Arany János mennyit korholtak tudós történészeink, hogy „túl előkelő” lovagvilág fényeit álmodta *Toldijában* a mi zordabb égaljunktunkra! S a most napfényre került szobrok meghaladják a költő legmerészebb álmait.) De még az udvari bolondok is (remek fejezet szól róluk, akárcsak az „udvari” részekről!) ugyanúgy otthonra leltek a középkori Budán, mint a korabeli Európa bármelyik fejedelmi udvarában. Semmi kétség, az „udvar” — a király s néhány főbb egyházi és világi méltóság udvara — szinkronban járt a világidővel kincses Magyarországon. Végső soron és elméletre egyszerűsítve erről szól, s ezt igazolja Zolnay László szép könyve.

De mint minden igazi elmélet, utal arra is, amiről nem szól. Mert nem szól ez a könyv a másik Magyarországról. Amelyik se udvari nem volt, se kincses. Mégsem lehet az véletlen, hogy az alapos szakmai bibliográfiából egyes-egyedül Szücs Jenő fundamentális monográfiája hiányzik, a Mohács előtti magyar mezővárosi fejlődésről, ha Veres Péter kicsi történetfilozófiai remekét, a *Bölcs és balgatag őseinket* nem számítjuk. Mert az is hiányzik. S nemcsak a bibliográfiából, az egész Kincses Magyarországából.

Van persze szó, hogylene lenne, a könyvben városokról és polgárokról, falukról és jobbágycsoportokról. Zolnay tüzetesen dokumentálja parasztok és polgárok kiszolgáltatottságát, urak túlkapasait, rablólovagok önkényeskedéseit. S külön egy egész fejezet szól a középkori városokról. De már a cím — „Városok, várak” — mutatja, hogy kincses Magyarországon a városok valamiképpen a várak függvényei. Végső soron a királyi hatalom szférájába tartoztak. „A városok — fogalmazza meg álláspontját, mint mindig, most is kristálytiszta Zolnay — a királynak, a királyi kincstárnak feltett értékei voltak. Közigazgatásukat a középkor pénzügyminisztere, a királyi tárnokmester irányította. Adójuk a királyi kasszázt gazdagította. Érthető, hogy az uralkodók szívesen fogadták be előbb a — latinusnak mondott — flamand-vallón, utóbb a német és olasz bevándorlókat.” Ez volt a közvetlen hatalmi realitás a középkori

Magyarországon, nem hiába kezdi Zolnay a városok tárgyalását egy felvidéki bányavároskának, Korponának adott királyi kiváltságok elemzésével.

De túl királyi kiváltságokon, fővárosokon, fejedelmi udvarokon, nagyúri önkényen; várak és erődtemplomok falukra és városkákra vetülő árnyain is túl, szükségképpen nőtt és érett valami más is a középkori magyarországi településekben. Hisz nyilván nem keletkeztek a semmiből a török hódoltság királyi és nagyúri hatalomtól független parasztvároskái és városai, köztük a valósággal államszámba menő Debrecen! De miféle rejtett folyamat folyhatott, s mióta távol a hatalmi szféra közvetlenségének királyi fényeitől és árnyaitól, a kollektív öntudat sokszoros közvetlenségében? Miféle dinamika őrizte e tájon a magyarságot, miután a királyi Magyarország Mohácsnál végleg lehanyatlott? Honnét, miféle forrásokból táplálkozott s lendült éppen ekkor magosba a magyar nyelvű poézis? Miféle fejlődés érkezett csúcsára Balassiban? S honnét, miből eredt és szerveződött az a nemzet jövőjén munkálkodó és távlatos magyar politika, amit legtisztábban Zrínyi Miklós képviselt? Zolnay László *Kincses Magyarországa* az érzéki-valóságos ember felfedezésével eljutott az elmélet küszöbére, s itt a maga pontos határaival még inkább sürgeti a választ az efféle régi kérdésekre. Mert a Mohács utáni fejlődés fővonalai nem kincses Magyarországon gyökereznek; ennyit, hála Zolnay László szép könyvének, tisztán láthatunk. (*Magvető, 1977.*)

VEKERDI LÁSZLÓ

Hegy Klára: Egy világbirodalom végvidékén

A *Magyar História* sorozatának legújabb kötete azzal a korszakkal foglalkozik, amelyet régebben így jelöltek a népszerű munkákban: *törökvilág — Magyarországon*. Hegyi Klára könyvének nemcsak a címe változott, az csak tükrö a tudományosan is izgalmas, népszerűsítésben méltán sikert ígérő szemléletváltóznak. Arról van szó, hogy a magyarországi török hódítás nem mint a magyar történelem egyik, 1526-tól 1686-ig terjedő korszaka ábrázolják, hanem egy világbirodalom határmenti tartományának sorsáról, e területnek az egészhez való viszonyáról kapunk képet. Előre kell bocsátanunk, hogy a szerző nem relativizál, nem jelentékteleníti el a magyar történelmet, s nem tesz egyenlőségjelet hódítók és védekezők közé, s végképp távol áll attól, hogy Magyarországot, mint egy világtörténelmileg meghatározott hódító folyamatnak feleslegesen ellenálló országot mutassa be. Világos és egyértelmű állásfoglalással ítéli el a nagyobb katonai erőt felvonultató hódítót, nem hagy kétséget az iránt, hogy a hódítás társadalmilag és gazdaságilag visszaesést jelentett az európai országoknak, bizonyítja, hogy Magyarországot éppen török szempontból periférikus helyzete tette alkalmassá arra, hogy ha nem is sikerrel, de eredményesen szállhasson szembe az oszmán hódítással.

Jobb volt-e vagy sem egy világbirodalom végvidékén élni a 16. században? Mai fogalmaink szerint egy hatalmas birodalomnak legtávolabbi pontján is ugyanazzal az államrendszerrel találkozunk, amely ugyanazzal az eréllyel érvényesíti hatalmát. A középkori török birodalomról ezt azonban semmiképpen sem állíthatjuk. A belső helyzete folytán állandóan hódításra-terjeszkedésre kényszerülő törökök számára a birodalom határvidékei — mert nemcsak itt, az európai szárazföldön, hanem Ázsiában és a Földközi-tenger térségében is voltak a birodalomnak perifériái — sohasem konszolidálódott front mögötti hátországok voltak. A végvidék a hódítás előrehalad-